

Якубова Л.

**ЦЕНТРАЛЬНА КОМІСІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (ЦКНМ)
ПРИ ВУЦВК ТА ЇЇ МІСЦЕВІ ОРГАНИ. 1924 – 1934 рр.**

Багатонаціональність України у сукупності з економічною руїною початку 20-х рр. визначили надзвичайну складність і внутрішню суперечливість розвитку соціально-економічних процесів у країні протягом воєнного комунізму і привели до їхнього критичного загострення. Початок політики коренізації в Україні був ознаменований вибухонебезпечним загостренням міжетнічних відносин, безпосередньою основою якого було катастрофічне погіршення умов господарювання й економічного відтворення всіх етнічних меншин республіки. За винятком російської та почасти польської й білоруської меншин соціально-економічна політика радянського уряду 1920-1924 рр. мала наслідком зменшення землекористування, критичне збільшення податкового тягаря, нестабільність землекористування. Надзвичайно важкими були умови життя й праці тих етнічних меншин, що проживали в містах. Величезна більшість містечкового єврейства та дисперсних етнічних меншин ледь животіла в умовах хронічного масового безробіття.

В 1922-1924 рр. низка соціально-економічних і культурних заходів радянської влади викликала подальші трансформації традиційної соціальної структури й суспільної організації етнічних меншин. Після виходу з голоду 1921 – 1922 рр. раніше замовчувані, ці проблеми з новою силою актуалізувалися, критично підвищивши рівень суспільної конфліктності повсюдно в Україні. Надалі уряд республіки мав якомсь реагувати на них, спромагаючись гармонізувати суспільні взаємини. В цих умовах проголошення політики коренізації виявилось напрочуд своєчасним і в різних соціальних верствах було сприйняте як можливий перехід до якісно нового етапу в соціально-економічній та етнічній історії країни. Втім радянська влада вклала свій зміст у лібералізацію внутрішньої національної політики. Особливістю радянської етнополітики був її агресивний (у викладенні партійних лідерів – творчий) характер, адже вона мала на меті не стільки регулювання реальних етносоціальних й етнополітичних процесів, скільки їхнє моделювання й, відтак, докорінну переорієнтацію відповідно до завдань пришвидшення соціально-економічного розвитку країни. Створеним у той час спеціальним державним структурам, що мали опікуватися справами етнічних меншин, відводилася непересічна роль у тактичних планах правлячої партії. Що ж до особливостей та наслідків їхньої діяльності, то вони й досі не втрачають свого значення не лише стосовно вивчення історії

радянської державності в УСРР, а й щодо дослідження комплексу соціально-економічних, культурних та етнопонаціональних чинників, які супроводжували процес консолідації української нації в міжвоєнну добу.

Окремі аспекти історії створення, організаційного становлення і діяльності ЦКНМ та її місцевого апарату певним чином висвітлювалася в працях її співробітників, які виклали партійний погляд на причини створення інституції та її завдання в умовах перехідного періоду. Найбільш повно більшовицька концепція щодо ЦКНМ викладена у Доповіді ЦКНМ на I Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин (Я.Д. Саулевич), публікаціях П.Буценка і підсумковій праці ЦКНМ “Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине Октябрьской революции.”¹ Деяко про особливості становлення Комісії писали в статтях співробітники установи, проте їхні повідомлення мають фрагментарний характер.²

Згадані публікації підносять створення ЦКНМ як вияв доброї волі ВКП(б) по запровадженню лєнінської національної політики, досягнення братерського єднання й співробітництва народів СРСР та УСРР, забезпечення їхньої справжньої рівноправності та якнайширшого втягнення національних меншин до радянського будівництва, пришвидшення процесів соціально-економічного дозрівання в їхньому середовищі. З організаційної точки зору ЦКНМ розглядалася як спеціальна державна установа, що мала здійснювати вище координування та консультування у питаннях соціально-економічного регулювання та державної розбудови стосовно етнічних меншин УСРР. Відповідно, їй відводилася центральна роль у здійсненні заходів політики коренізації в неукраїнському середовищі республіки. Слід зауважити, що праці другої половини 20-х рр. ХХ ст. поруч зі звеличенням радянської національної політики та наслідків роботи Комісії містили також здорову критику окремих недоліків і проблем у становленні нацменроботи на Україні. Зміст і тональність публікацій по тематиці різко змінюється на межі 20 – 30-х рр., те ж саме можна сказати і їхню фактографічність, адже вони практично цілком оминають особливості діяльності установи на початку 30-х рр.

Втрата національними меншинами правових гарантій свого існування в СРСР за доби тоталітаризму, насадження концепції безальтернативності злиття націй при соціалізмі, затвердження хибної догми про утворення нової історичної спільності “радянський народ” безпосередньо позначилися на рівні цікавості вітчизняних істориків до тематики, пов’язаної з історією національних меншин. На довгі роки етнічні меншості зникли як предмет дослідження зі сторінок періодичних історичних видань і монографічної літератури. Перші кроки в реанімації історичного думання з проблематики наприкінці радянського періоду

пов'язані з роботами Б.В. Чирка.³ Він повторно ввів до вжитку в історичній літературі, здавалося, вже віджилий термін “національна меншина”. Концепція праць, що побачили світ протягом 80-х рр. доволі стримана, запозичена зі згадуваних вже публікацій 20-х рр. і спрямована на найповніше відображення партійної концепції соціально-економічної та культурної перебудови (реконструкції) етнічних меншостей. Проте сама актуалізація проблематики напередодні розвалу радянської імперії дуже багато важила і в зростанні історичної науки та її поступовому вивільненні від партійного визиску, і в визріванні нового “національного ренесансу”, який потужно охоплював усі республіки СРСР.

Під час розгортання “перебудови” друге життя отримав не лише термін “національна меншина”, а й самі національні меншини як суб'єкт новітньої політичної історії. Вихід останніх на арену активного політичного й суспільного життя у сукупності з загальносвітовою тенденцією підвищення суспільної ваги національних меншин та їхніх організацій визначили миттєве збільшення цікавості до них у колах суспільство-знавців: соціологів, політологів, культурологів, етнологів тощо. Очевидним було зростання актуальності дослідження й написання реальної історії національних меншин у радянській країні, зокрема необхідність висвітлення їх соціально-економічного становища, суспільного та культурного життя у міжвоєнний період.

Вперше в пострадянські часи про існування ЦКНМ йшлося в низці досліджень з історії окремих етнічних меншин,⁴ які побіжно висвітлювали діяльність її національних секцій.

В праці Б.В.Чирка “Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ століття)” вперше наводиться стислий нарис історії існування та діяльності ЦКНМ. В ньому зокрема з'ясовано, що за різними джерелами дата заснування установи розрізняється: джерела 20-х рр. в якості дати ухвалення президією ВУЦВК постанови про створення ЦКНМ називають як 28, так і 29 квітня 1924 р.⁵ Дослідник називає роботу ЦКНМ активною та різноманітною, незважаючи на той факт, що тривалий час вона здійснювалася без відповідного правового забезпечення, адже відповідне положення було ухвалене ВУЦВК та РНК УСРР лише 22 жовтня 1924 р. Автор і до сьогодні єдиної монографії з історії національних меншин УСРР міжвоєнного періоду розкриває структурну еволюцію місцевого апарату ЦКНМ протягом другої половини 20-х – початку 30-х рр. у тісному зв'язку зі змінами адміністративно-територіального поділу республіки. На думку Б.В.Чирка “найголовнішим завданням комісії та бюро у справах національних меншостей (губернських, окружних, обласних та інших) була координація діяльності адміністративних та господарських органів, культурно-

освітніх, медичних та інших установ з питань забезпечення інтересів національних груп”,⁶ а найбільш показовою та ефективною вважає діяльність Київської та Одеської комісій нацмен. Згідно з названим дослідженням місцеві органи ЦКНМ були реорганізовані, а центральні органи комісії “активно діяли до середини 30-х років”.⁷

Досить цікаві відомості про створення та діяльність ЦКНМ вміщені в монографічному дослідженні Л. Рябошапка “Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000)”. Історія ЦКНМ у дослідженні органічно вплетена в канву історії створення державних органів правового регулювання національних відносин. Л.Рябошапко, зокрема, вважає, що “...створення Відділу [національних меншин НКВС. – Авт.], а пізніше ЦКНМ започаткувало систематичне регулювання правового становища національних меншин в УСРР і мало позитивно вплинути на подальше забезпечення їхніх інтересів”.⁸ Ми схильні зв'язувати систематичне регулювання правового становища етнічних меншин не зі створенням названих інституцій, які самі по собі були продуктом певної правової й політичної діяльності, а з політикою коренізації та створенням відповідного правового поля її запровадження.

Значне місце з'ясуванню обставин і причин створення та діяльності ЦКНМ відведене в праці В.С.Орлянського “Євреї України в 20-ті – 30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект”. Один з розділів монографії (“Державні органи в справах національних меншин”) практично повністю присвячений висвітленню історії ЦКНМ. Створення інституції дослідник пов'язує з непридатністю низових органів радянської влади вирішувати “задачі мирного часу”, втратою ними довіри серед різних верств населення, абсентеїзмом виборців у перевибірній кампанії 1923 р.⁹ “Специфічність і невідповідність всього апарату до реалізації політики коренізації, викликала необхідність у створенні якогось спеціального державного органу, що безпосередньо займався б справами національних меншин”, – підсумовує В.С.Орлянський.¹⁰ Вказуючи на ту обставину, що орган з подібними функціями на той час вже існував, автор вважає, що “нові вимоги до роботи радянських органів і нові задачі національної політики явно виходили за рамки функціональних можливостей цього, відомого за своїм характером відділу”.¹¹ Далі дослідник зауважує, що вже 21.01.1924 р. постановою РНК УСРР відділ був скасований, у той час, як остаточне рішення про його ліквідацію припадає на більш пізній строк – 19.03.1924 р., коли політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову “Про відділ нацмен при НКВС”. В.С.Орлянський зауважує, що ЦКНМ була утворена постановою ВУЦВК від 28.04.1924 р.¹²

Визначаючи досить пафосні завдання комісії, В.С.Орлянський цілком слушно зауважує, що “виведення цієї структури з вузьковідомчого підпорядкування на загальнодержавний рівень був визначений значимістю тих задач, що їй стояло [так у тексті. – Авт.] вирішувати”. Проте згодом автор наводить не цілком коректне твердження, що вимагає окремого пояснення, – “Переведення із системи органів виконавчої влади в систему органів законодавчої влади значно підвищив статус знову створеної комісії, що позитивно позначилося на характері її взаємовідносин з органами виконавчої влади”.¹³ Далі ми намагатимемося чітко з’ясувати місце ЦКНМ у системі органів радянської влади, що ж до думки шановного В.С. про підвищення статусу ЦКНМ у зв’язку з виведенням її з відомства НКВС, наважимося стверджувати, що сам по собі перехід Комісії до складу ВУЦВК не здатний був його забезпечити. Автор водночас спрощує характер взаємин виконавчої та законодавчої влади в державі диктатури пролетаріату і принижує значення НКВС у політичному житті країни. На початку 20-х рр. впливовість і сила цього, як каже дослідник “вузьковідомчого” органу у внутрішньополітичному житті країни не поступалася ВУЦВК.¹⁴ В іншому ж ми згодні з В.С.Орлянським, що створення ЦКНМ “варто розглядати як принципово новий підхід держави до питання про шляхи і способи реалізації національної політики”.¹⁵

В своїй роботі В.С.Орлянський розкриває непросту історію становлення ЦКНМ та її місцевих підрозділів, боротьбу Комісії по переборенню інертності місцевих виконавчих органів влади, підсумовуючи, що формування окружних бюро національних меншин розтяглося до початку 1926 р.¹⁶ Серед причин, що ускладнювали становлення ЦКНМ автор називає відсутність в “Положенні про ЦКНМ чітких пунктів, що визначають функціональні обов’язки цієї комісії”, “наявність цілого клубка заплутаних проблем по цілій групі національних меншостей, особливо у відношенні єврейського населення”, слабку виконавчу дисципліну в державних органах, “можливості широкої інтерпретації прийнятих рішень вищими інстанціями” та, нарешті, “відсутність достатньої законодавчої бази для функціонування цієї державної структури”.¹⁷ Серед чинників, що негативно позначалися на роботі комісії називаються також нечисленність кадрів та недооцінка значущості їхньої роботи, що, на думку автора, перш за все проявлялося в тому, що більшість уповноважених райвиконкомів у справах національних меншин були сумісниками. В.С.Орлянський цілком слушно вважає, що значна частина енергії працівників ЦКНМ протягом її існування розтрачувалася на боротьбу з нерадивими окрвиконкомаами та перетворення ОБНМ на працездатні й дієві

складові апарату окружних органів влади, проте цікавість дослідника до перипетій складання місцевого апарату комісії кількістю та якістю значно перевищує його цікавість до сутності й наслідків роботи комісії, внаслідок чого склалася певна диспропорція, що завадила йому повною мірою визначити роль, відіграну установою в історії коренізації та історії міжнаціональних взаємин у міжвоєнний період. В цьому ж напрямку відіграла й зрозуміла цікавість автора до роботи стосовно єврейства України, яку він вважає “якщо не пріоритетним, то у всякому разі найважливішим” напрямком діяльності останньої.¹⁸

Розглядаючи обставини формування місцевих органів ЦКНМ, дослідник наголошує, що їхня мережа усталилася до 1927 р. і далі “вже не відчувала яких-небудь істотних змін”, у зв’язку з чим не цілком зрозумілим становиться вихід оновленої “Постанови про ЦКНМ при ВУЦВК і місцеві органи по справах національних меншостей” (1928 р.). Не цілком зрозумілою видається й трактування В.С.Орлянським названої постанови. Не досить обґрунтованим є також твердження автора, що в умовах політичної кризи початку 30-х рр. ХХ ст. “ОБНМ рішуче виступали проти... перегинів” місцевих керівників стосовно защемлення виборчих прав національних меншостей місцевими керівниками, а ЦКНМ “продовжувала ... відстоювати ... політичні права національних меншостей, їхні виборчі права”.¹⁹

В.С. Орлянський цілком слушно зазначає, що адміністративно-територіальна реформа 1932 р. негативно вплинула на місцевий апарат ЦКНМ, який з цього часу швидко дезінтегрується й місцями розпадається, проте наступне його твердження – “Політичні катаклізми в політичному керівництві України привели до того, що ЦКНМ практично на самоті продовжувала реалізовувати політику коренізації”, – видається не виваженим і сумнівним. Дослідник зауважує, що в 30-і роки діяльність ЦКНМ вже не носила того позитивного характеру, що в попередньому десятилітті. Серед причин ним названа докорінна зміна політичних умов і розуміння сутності національної політики стосовно національних меншин. Узагальнюючи історію діяльності Комісії, В.Орлянський зауважив: “Величезний інтерес до роботи даного державного органу викликає те, що вся його діяльність була спрямована на розвиток саме етнічних особливостей національних меншостей. Особливе положення цієї комісії, її статус у порівнянні з іншими державними заснуваннями, дозволило [мова оригіналу – Авт.] їй тривалий час підтримувати питання розвитку національних меншостей на рівні пріоритетних питань. Курс на нівелювання й універсалізм зробили просто непотрібним наявність такого державного органу – і він був реорганізований”.²⁰

Основні напрямки культурно-просвітницької роботи установи стали предметом дослідження Н.Ставицької.²¹

Підсумовуючи досягнення нечисленних публікацій з проблеми, слід визнати, що незважаючи на те, що за спільною думкою вітчизняних істориків, ЦКНМ відіграла непересічну роль у запровадженні політики коренізації в Україні, на сьогоднішній день висвітлення діяльності установи в історіографії далеке від вичерпного. Не визначені не лише причини створення ЦКНМ, її компетенція, місце в структурі органів радянської влади, внесок у здійснення коренізації стосовно етнічних меншин республіки, а й крайні дати існування установи. В літературі зустрічаються доволі сумнівні й суперечливі твердження про час існування інституції. Так, скажімо, О.Я.Калакура в своїй дисертації стверджує, що ЦКНМ, “піддаючись різним реорганізаціям, перетрушванню кадрів тощо” проіснувала до 1941 р.²² Подібне твердження знаходимо також в описі архівного фонду ЦКНМ (ф.413 ЦДАВО України), хоча матеріали, вміщені у ньому, хронологічно обіймають 1923 – 1933 рр.

Доволі приблизно окресленими залишаються й основні напрямки діяльності Комісії, її місце в структурі органів радянської влади, характер її відносин з місцевими радянськими органами та установами. О.Я. Калакура, зокрема, вважає, що ЦКНМ безпосередньо головувала над національними адміністративно-територіальними утвореннями. В згадуваній вже дисертації, дослідник пише: “Особливість національних районів, у тому числі Мархлевського, була в тому, що вони мали подвійне підпорядкування: відповідному окрвиконкому (згодом облвиконкому) і ЦКНМ при ВУЦВК. Ззовні така приваблива система мала ряд негативних моментів, породжувала паралелізм, тяганину і бюрократизм у вирішенні питань, а накреслені політичні, економічні, культурні заходи щодо допомоги району реалізовувалися повільно та непослідовно”.²³

Дослідник не конкретизує характер підпорядкування національних районів ЦКНМ, проте порівняння його з вертикальним принципом підпорядкування органів виконавчої влади в цілому позбавляє судження коректності. Адже підпорядкованість виконавчих органів районів виконкомам відповідних територіальних об'єднань не є тотожною субординації місцевого апарату ЦКНМ. Отже, місце Комісії в структурі виконавчих і законодавчих органів радянської влади вимагає суттєвого уточнення.

Зважаючи на досягнення сучасної історіографії, в пропонованій статті ми намагатимемося чітко визначити причини створення ЦКНМ, роль і місце установи в структурі органів радянської влади, визначити мету і завдання її діяльності, охарактеризувати наслідки її роботи

протягом існування. Чільне місце в дослідженні мають посісти проблеми організаційного становлення Комісії та її місцевого апарату. Важливим є також завдання з'ясування крайніх дат існування інституції як такої.

Через обмеженість публікацій з питання центральне місце в дослідженні відводиться введенню до наукового вжитку раніше не використовуваних джерел, перш за все тих, що складають фонд ЦКНМ (ЦДАВО України, ф.413), а також фонди ВУЦВКу (ЦВК) (ф.1) та НКВС (ф.5).

* * *

1.08.1923 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалюють постанову "Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови". Зарідко цитований в історичній літературі, невеликий за обсягом документ започаткував новий етап в історії міжнаціональних взаємин у республіці, відомий під назвою "політика коренізації".

Списуючи відставання культурної революції в республіці від темпів революційних перетворень у економічній і соціальній сферах на складнощі боротьби з контрреволюцією та голодом, уряд УСРР відверто визнав, що нова постановка мовного, і, відповідно, національного питання є життєво важливою для подальшого існування держави як цілісного політичного та суспільного організму і відповідає меті досягнення суспільного миру, у тогочасному формулюванні "потребі зміцнення тісної спілки робітників і селян".²⁴ Попередній курс національної політики в УСРР характеризувався як інертний. "Формальна рівність, що визнавалася до цього часу між двома найбільш поширеними на Україні мовами – українською та російською – недостатня. Внаслідок відносного слабого розвитку української школи й української культури взагалі, внаслідок відсутності потрібних підручників для навчання, відсутності підготовленого до певної міри персоналу – життя, як ми бачимо на досвіді, приводить до фактичної переваги російської мови,"²⁵ – зазначалося в документі. Отже, в подальшому робітничо-селянський уряд, додержуючи рівноправність мов всіх національностей, що є на території України, мусить забезпечити українській мові місце, відповідне числу та питомій вазі українського народу на території УСРР.

Таким чином, в умовах відносної культурної відсталості країни, нерівності розвитку культурних сил етнічних складових УСРР, республіка фактично проголошувалася державою, в якій багатомовність мала стати звичайною нормою повсякденного суспільного й державного

життя. Російська й українська отримували статус найпоширеніших мов України. Мови національних меншостей діставали змогу рівноцінного функціонування на рівні губернських та окружних органів влади.

На відміну від попередніх, декларативних за своїм характером, законів, що тією чи іншою мірою регулювали галузь міжнаціональних відносин, постанова 1.08.1923 р. з часом конкретизувалася й уточнювалася відповідно до нових суспільних обставин. Цій меті слугували зокрема постанова ВУЦВК і РНК УСРР “Про мову зносин органів влади і діловодства в адміністративно-територіальних одиницях, утворених за національною ознакою” (листопад 1925 р.), постанова РНК УСРР “Про задоволення культурних потреб населення національних районів” (грудень 1926 р.).²⁶

26 пунктів постанови з часом мали несподівано змінити суспільне життя в усіх його царинах: соціально-економічній, громадській і культурній, адже кожен з них при проведенні в життя тяг за собою низку відповідних змін. Наважимося стверджувати, що на момент прийняття постанови ні центральні, ні тим більше місцеві органи влади не були спроможні виконати їх без докорінної кадрової перебудови, без кардинальних зрушень у корпоративній свідомості, без кропіткої та наполегливої роботи в тій сфері, яку вони ігнорували протягом 1920-1923 рр. – у сфері міжетнічних відносин. Усвідомивши невідворотність змін, радянські органи всіх рівнів влади з подивом з’ясували, що вони практично нічого не знають про стан і характер міжнаціональних відносин в УСРР, розташування районів концентрації етнічних меншин, зміст і характер їхнього соціально-економічного буття, культурні та етнічні сподівання, рівень суспільної організації та культурного розвитку. При стислих термінах, що відводилися на запровадження постанови, було від чого розгубитися.

В змальованих обставинах стало зрозумілим, що Відділ національних меншин НКВС, який запроваджував характерну для відомства політику контролю й стримування, не спроможний вирішувати проблеми, що постали в контексті нової лінії національної політики. Вперше питання про виведення роботи з національними меншинами зі сфери компетенції НКВС і передачу її до ВУЦВК порушується в постанові Колегії НКВС від 28 вересня 1923 р.²⁷ Про доцільність подальшого існування інституції йшлося на засіданні президії ВУЦВК 14.12.1923 р. Після доповіді П.Буценка “Про відділ нацменшин при НКВС”, Президія ВУЦВК запропонувала НКВС протягом семи днів виробити проект положення про перехід відділу з НКВС до ВУЦВК.²⁸ На реалізацію ухвали Президії ВУЦВК знадобилося більше 4-х місяців, протягом яких питання переходу центральної державної установи по роботі з

етнічними меншинами з НКВС до ВУЦВК узгоджувалося з усіма комісаріатами республіки. Врешті 19.03.1924 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову “Про відділ нацмен при НКВС”, згідно з якою вирішувалося “замість відділу нацмену НКВС утворити при ВУЦВКу комісію нацмену”.²⁹

“Вісті ВУЦВК” 20 квітня 1924 р. повідомили про створення при ВУЦВК тимчасової комісії національних меншин у складі Совцова (голова), І.Гафтеля, Ойлевича, І.Сударського. Як зазначалося, правовий статус комісія мала отримати після проведення 1 серпня 1924 р. Всеукраїнського з’їзду національних меншин та її обрання на ньому.³⁰ Згідно з матеріалами ЦКНМ, скликати з’їзд планували 20 серпня 1924 р. Передбачалося, що в ньому візьмуть участь близько 125 представників, обраних за модусом: 1 чоловік від 1 тис. населення.³¹

Як зазначає Л.Рябошапко, з невідомих причин з’їзд не відбувся, хоча певний час тимчасова комісія займалася його підготовкою. Зокрема доповідь Совцова³² про хід підготовки до з’їзду заслухувалася ВУЦВК на початку травня 1924 р, в зв’язку з чим голова комісії отримав настанову в тижневий термін завершити передачу справ з Відділу національних меншин НКВС до знов утвореної інституції.

Не важко помітити, що початкові проекти щодо характеру представництва етнічних меншин через ЦКНМ (далі – Комісія) були на той час ще не визначеними і розпливчастими. Ідея про скликання Всеукраїнського з’їзду національних меншин вочевидь наслідувала нереалізовані Центральною Радою та Директорією проекти по задоволенню запитів національних меншин. Зокрема відомо, що єврейство України вважало неправомочним міністра єврейських справ (П. Красний) через те, що він був призначений Директорією, а не обраний єврейськими Установчими зборами. В постанові засідання Кам’янець-Подільської єврейської громади (серпень 1919 р.) наголошувалося на необхідності усунення таких принципових недоліків у практичній діяльності уряду й послідовного запровадження, таким чином, національно-персональної автономії.³³

Перехід до політики коренізації до певної міри реанімував окремі національні сподівання етнічних меншин, висловлювані раніше національними політичними формуваннями. Проте з історичної точки зору умови політичного життя в першій половині 1924 р. докорінним чином відрізнялися від тих, у яких проходила робота українських урядів 1917 – 1920 рр. Хоча становище більшовицької влади, як і раніше, ще не уявлялося в світі як непохитне (що, власне, й змусило більшовиків запроваджувати коренізацію), втім, радянська влада у внутрішньо-

політичному житті вже заклала доволі міцний фундамент свого монопольного політичного впливу. Ліквідувавши на той час усі легальні національні політичні формування та опозиційні урядові партії, більшовики фактично закінчили створення монопартійної політичної системи, а, відтак, сфокусувавши у своїх руках усю повноту політичної влади, мали можливість вирішувати основоположні проблеми політичної перебудови країни на власний розсуд.

Реанімація ідеї скликання Всеукраїнського з'їзду національних меншин визначалася особливостями попереднього етапу історії міжнаціональних взаємин у країні, проте була цілком ворожою загальному змістові тогочасного політичного життя в країні. Не було жодного сенсу скликати з'їзд представників етнічних меншин, адже ЦКНМ повинна була складатися не з "представників від єврейської, німецької, польської, болгарської і молдавської (тощо) національностей",³⁴ а радянських працівників (водночас членів ВКП(б)), які хоч і були не українцями за національністю, проте представляли не певні етнічні меншини, а більшовицьку пролетарську владу та її концепцію вирішення національного питання в УСРР. У цьому ми бачимо докорінну відмінність, яка фактично позбавляла етнічні меншини статусу національних меншин у сучасному значенні цього слова разом з можливостями реального політичного впливу на формування етнополітики радянської держави. Оскільки ця основоположна політична істина була очевидною вищому радянському керівництву УСРР, то ідея скликання названого вище з'їзду дуже скоро була відкинута і 28(29).04.1924 р. Президія ВУЦВК* прийняла постанову про утворення при ВУЦВК постійної комісії у справах національних меншин,³⁵ відповідно до якої в УСРР розпочинала роботу спеціальна установа з питань захисту прав національних меншин.

Утворення подібної інституції в складі вищого органу законодавчої, виконавчої й розпорядчої влади яскраво свідчило про підвищення суспільної значущості національної політики в новому курсі внутрішньої політики радянської влади. Воно ж, з одного боку, вплинуло на суспільний статус і авторитетність Комісії в партійних та службових колах, з іншого, позбавило інституцію певного шлейфу негативних асоціацій і згадок, пов'язаних із діяльністю НКВС в галузі міжетнічних відносин і національного життя.

3 травня 1924 р. відбулося перше засідання Комісії у справах національних меншин при ВУЦВК (ЦКНМ), яка розпочала свою роботу

---

* Що була органом вищої законодавчої влади між Всеукраїнськими з'їздами рад.

зі з'ясування етнічного складу УСРР, виявлення регіонів компактного мешкання національних меншостей, обстеження їхнього соціально-економічного та культурного становища. Слід зауважити, що до середини 20-х рр. ЦКНМ, а в її особі й уряд України, мали в своєму розпорядженні епізодичні, нерідко суперечливі відомості про етнічні меншини, особливо про їхні основні соціально-економічні та етнокультурні проблеми. Протягом 1924-1925 рр. ЦКНМ здійснила спеціальні обстеження німецького, польського, болгарського, єврейського, грецького, молдавського, чеського і татарського населення України в місцях компактного мешкання. Обстеження виявили дійсно болючі проблеми в усіх галузях існування етнічних меншин. Складним шляхом розвивалося господарське життя всіх без винятку етнічних меншостей, значні суперечності відзначалися в стосунках між різними етносами (аж до крайніх форм національної ворожнечі, таких як антисемітизм), між етнічними меншинами та органами державної влади місцевого рівня. Запущеними виявилися умови етнокультурного відтворення етнічних меншостей (за винятком російської меншини). Отже, попередні й дуже поверхові відомості стосовно комплексу проблем міжетнічних взаємин, отримані ЦКНМ на початковому етапі її роботи, беззаперечно спростовували поширену раніше в партійних колах думку про безпредметність національного питання в УСРР і безпроблемність у сфері міжнаціональних відносин.

Як показує архівний фонд, ЦКНМ взяла активний старт. Проте цілком зрозуміло, що відсутність положення про комісію досить відчутно позначалося на її діяльності. Спочатку до складу комісії згідно з не цілком вірним повідомленням газети "Пролетарський путь"³⁶ увійшли представники єврейської, польської, німецької, російської та молдавської національностей, очолювані членом президії ВУЦВК Совцовим. Невеликий штат комісії протягом перших місяців роботи розробив план роботи на 1924 р. і протягом літа, здійснюючи водночас обстеження становища німецького та молдавського населення республіки, сфокусував свої зусилля на розробці проекту положення, яке повинне було визначити статус і завдання установи. За основу було взяте Положення про відділ національних меншин НКВС УСРР (25.10.1922 р.), яке було розширене і конкретизоване в частині, що визначала завдання та функції комісії, і зазнало суттєвих змін у тій частині, що визначала структуру установи.

Так, мета установи залишилася фактично незмінною: нею були "розвиток і закріплення мирного співмешкання й братського співробітництва всіх національностей, що живуть на території УСРР і широке сприяння матеріальному й культурному розвитку

національних меншостей”. В цьому розділі була вилучена специфічна для НКВС мета нагляду за проведенням в життя національної політики радянської влади.

На розширення компетенції установа отримала право законодавчої ініціативи (Відділ НКВС міг лише розробляти проекти заходів та постанов у галузі національної політики та вносити їх до Колегії НКВС для подальшого розгляду в установленому порядку) (Ст.2., п.а. та Ст.2., п.а. відповідно); положення надало комісії можливість широкої участі в роботі комісаріатів по справах, що стосувалися нацмен (ст.2, п.в.), порушувати клопотання про перегляд невідповідних постанов і рішень центральних і місцевих органів (Ст.2, п.г.); “приймати й розглядати скарги на діяльність радянських органів щодо ламання ними інтересів національних меншостей і робити подання до відповідних установ по суті згаданих скарг” (Ст.2, п.д.). Не змінилися можливості комісії щодо вивчення становища етнічних меншин, скликання нарад нацменпрацівників та трудящих нацмен, а також інструктування та керуванню місцевим апаратом комісії. Щоправда з кола названих прав було вилучене право видавати свій періодичний орган, яким Відділ нацменшин НКВС так і не спромігся скористатися.(Ст.2, п.з.). З проекту був вилучений також пункт про участь у попередньому схваленні при реєстрації статутів різних об'єднань національних меншин (Ст.2, п.д.), адже на той час практика припущення існування суспільних організацій етнічних складових республіки була вже неможливою. Були й певні втрати стосовно впливовості установи. Так, якщо Відділ НКВС повинний був коректувати законодавство і розпорядження наркоматів стосовно дотримання інтересів національних меншин, а останні зобов'язувалися погоджувати свої розпорядження з Відділом (Ст.2.п.б,в.; Ст.3), то ЦКНМ набула можливості участі, з правом дорадчого голосу, в усіх центральних установах при обговоренні питань, що стосувалися етнічних меншин. (Ст. 2.п.б.).³⁷

Докорінно змінювалася структура Комісії. Нагадаємо, що Відділ складався з завідувача, Ради національних меншин (Раднацмен), секретаріату, національних підвідділів та інформаційно-статистичного підвідділу. (Ст.4.) Завідувач Відділу призначався НКВС (Ст.5.). До складу Раднацмену входили завідувач Відділом (голова) та завідувачі національними підвідділами (Ст.6.): єврейським, польським і німецьким (Ст.7.)

Згідно з положенням, ЦКНМ складалася з голови, якого призначав ВУЦВК з числа членів своєї Президії, (Ст. 3.4) та членів ЦКНМ, призначуваних Президією ВУЦВК з представників єврейської, німецької,

польської, болгарської та молдавської національностей (Ст. 3.) Члени ЦКНМ розподіляли між собою роботу серед етнічних меншин, які не мали представництва в Комісії. (Ст. 6) При Комісії утворювався спеціальний технічний апарат (Ст.5), сама ж вона утримувалася за кошторисом ВУЦВК (Ст. 7).³⁸

Окремі питання функціонування ЦКНМ та її місцевих органів додатково уточнювалися й після ухвалення положення про ЦКНМ. Не всі з них набули чинності й запроваджувалися в життя. Так, наприклад, Мала Президія ВУЦВКу 26 травня 1925 р. ухвалила проводити раз на рік нараду ЦКНМ, у майбутньому ж передбачувані періодичні планові наради (пленуми) не відбулися жодного разу. Те ж засідання Президії ВУЦВКу призначило членам ЦКНМ оклад у 140 крб. на місяць, водночас постановивши “перенести утримання ОБНМ у номенклатуру видатків округового бюджету” і висловившись проти додаткового утримання місцевих робітників ЦКНМ.³⁹ Втім сумісництво працівників БНМ було звичайною справою. Так, у Маріупольському ОБНМ у листопаді 1925 р. голова комісії був також завідувачем адміністративного відділу, членом президії ОВКу, а також членом декількох комісій через що практично не працював у ОБНМ.⁴⁰

Місцевий апарат Комісії мав складатися з губернських і окружних бюро нацмен, що створювалися при президіях відповідних виконкомів та за призначенням їхніх президій, при обов’язковому затвердженні ЦКНМ (Ст. 8). При губерніях замість бюро могли створюватися посади уповноважених, порядок призначення яких був аналогічним за згаданий вище. БНМ та уповноважені входили до складу апарату виконкомів і керувалися як виконкомами, так і ЦКНМ. Субординація місцевого нацменапарату будувалася за вертикальним принципом (Ст. 10,11). Питання про необхідність створення БНМ та посад уповноважених у губерніях і округах вирішувала Президія ВУЦВК за поданням ЦКНМ (Ст. 9).

ЦКНМ регулярно звітувала перед РНК УСРР та ВУЦВКом про свою роботу.

На розвиток положення “Про комісію у справах національних меншостей при ВУЦВК та її місцеві органи” вже 24 листопада 1924 р. РНК УСРР ухвалив постанову “Про штати губернських комісій у справах національних меншостей”.⁴¹ Згідно з директивою у восьми губерніях республіки було створено 34 посади нацменпрацівників для роботи серед євреїв, німців, поляків, молдаван, греків та болгар. Проте складний і трудомісткий процес розгортання губернського нацменапарату, як часто це було в радянській історії 20-х рр., виявився марним, адже на той час вже повним ходом запроваджувалася адміністративно-

територіальна реформа, що ліквідувала губернії і встановила триступеневий принцип адміністративного поділу держави. Вже 30 травня 1925 р. РНК УСРР ухвалила нову постанову “Про штати окружних комісій національних меншостей”, яка з правової точки зору оформила становище нацменустанов у новій структурі виконавчих органів влади.⁴²

Згідно з планом роботи ЦКНМ на 1924 – 1925 рр., формування місцевого нацменапарату планували завершити до 1 січня 1925 р. Так само протягом 1924 – 1925 рр. передбачалося здійснити виділення німецьких, чеських, польських, болгарських, грецьких сілрад і районів, а також Молдавської республіки.⁴³ На 1 жовтня 1925 р. на місцях працювали 29 працівників по єврейській лінії, 11 – німецькій, 8 – польській, 3 – болгарській, 4 – молдавській і 2 – грецькій⁴⁴, усього ж – 47 осіб, 16 посад інструкторів були вакантні. Протягом 1925 – 1927 рр. при ОБНМ працювали 31 співробітник у справах євреїв, 13 – німців, 8 – поляків, 4 – молдаван, 3 – болгар, 2 – греків і лише 1 – росіян.⁴⁵ На 1928 р. кількість співробітників ОБНМ зросла до 140 чоловік,⁴⁶ проте кількісне зростання місцевого апарату ЦКНМ жодною мірою не віддзеркалювало перипетії цього зростання, інертність місцевих працівників та якість їхньої роботи.

Хоча у 1925 р. місцеві БНМ були створені в більшості губерній та округ, вони переважно не діяли. У звітних матеріалах ЦКНМ за 1925 – першу половину 1926 р. повсякчас відзначається, що окружні бюро фактично не існують (не працюють).⁴⁷ Так, згідно з повідомленням Одеського ГВК від 24 січня 1925 р. в усіх округах губернії (Одеській, Херсонській, Миколаївській, Знов’ївській, Першотравненській) вже були сформовані КНМ. Проте “зв’язок з ними був не цілком налагодженим”.⁴⁸ 2 лютого 1925 р. ЦКНМ заслухала звіт Донецького ГВК про роботу ОБНМ. З інформаційного повідомлення співробітників І.Гафтеля та І.Сударського з’ясувалося, що відповідна робота не здійснювалася.⁴⁹

У звіті ЦКНМ за 1.10.1924 р. – 1.04.1925 р. відзначалося, що “...не повсюди БНМ перебувають на висоті свого становища: це пояснюється тим, що не повсюди відповідний склад робітників, з одного боку; і недбале ставлення до роботи нацмен з боку місцевих органів влади, з іншого боку. Особливо енергійно і цілком задовільно провадять свою роботу Київське та Одеське губернські бюро”.⁵⁰ В звіті також зауважено, що Комісія досить часто натикалася на випадки неправильного підходу місцевих органів влади до інтересів нацменшин, а також господарських та культурних потреб останніх.

Сумнозвісний вислів Й.Сталіна “кадри вирішують все” безпосередньо характеризував роботу радянських установ усіх рівнів. Малограмотність, низька професійна кваліфікація, обмежений кругозір,⁵¹ непоказний

рівень загальної культури вкрай негативно впливали і на діяльність радянських установ, і на їхній суспільний авторитет, тим більше, що складність суспільних проблем та рівень завдань, що стояли перед інституціями були колосальними. Матеріали ЦКНМ свідчать, що кадрове питання надзвичайно гостро стояло протягом усього періоду її існування, а в особливості на початковому етапі, коли її суспільні завдання і ставлення до неї інших радянських установ були вкрай невизначеними.

Розпорядження ВУЦВК про створення в складі окрвиконкомів Бюро національних меншин (БНМ) захопило ОВКи зненацька. Апарат ОВКів не мав на той час жодної уяви про національний склад своїх округ, про те, що мають робити ОБНМ і, головне, яким чином. Так об'єднане засідання Маріупольського ОВКу, скликане 19.07.1925 р., напередодні відрядження до округи урядової комісії для обстеження становища грецького населення, ухвалила буквально наступне: "Про відрядження до Харкова до БНМ ВУЦВКу члена бюро з питань про грецьке населення та й взагалі по всіх питаннях, що стосуються національних меншин по Маріупольській окрузі. – Ухвалили. Відрядити члена БНМ т. Пернакія для вирішення всіх питань по національних меншинах, в особливості по питанню грецького населення, доручивши отримати всіляких директив та інструкцій по національних меншинах Маріупольської округи".⁵² Протокол засідання Маріупольського ОБНМ, до речі створеного того ж дня, яскраво ілюструє розгубленість місцевих працівників, їхню цілковиту безпорадність та необізнаність у питаннях етнонаціонального буття та етнополітики.

Налагодження роботи місцевих представництв ЦКНМ було вкрай складною справою і засвідчило, що місцевий апарат виконавчої влади був не пристосований для її ведення. Не останню роль в ускладненні умов роботи БНМ відіграла етнічна строкатість низки регіонів УСРР, що з технічної точки зору перетворювала БНМ на "болюче місце" виконкомів. Розкиданість етнічних громад по теренах округ унеможлилювала їх обслуговування з боку ОБНМ. В низці багатонаціональних місцевостей ОБНМ самотужки прийшли до думки про необхідність створення комісій нацмен при райвиконкомах, а також у селах. Одеське ОБНМ зокрема вважало, що лише зі створенням районних і сільських комісій можна було очікувати позитивних зрушень у нацмен роботі, адже ті КНМ, що на той час вже протягом року існували при РВКах, існували формально.⁵³

Так само формально в 1924 – 1925 рр. діяла більшість ОБНМ. Причин для цього було багато. Однією з основних був формалізм ставлення до них з боку ОВКів, фінансова та організаційна не

влаштованість та відсутність технічного забезпечення БНМ. Ось що з цього приводу 13 січня 1926 р. занотовано в протоколі засідання Маріупольського ОБНМ: “Вважати цілком слушною думку як Паркому, так ОБКу про непрацездатність нашого бюро...”.⁵⁴ Обмеженість бюджету комісії унеможливлювала роботу на периферії округи, закупівлю необхідної літератури тощо. 18 жовтня 1926 р. президія Одеського ОБКу визнала, що робота районних нацменкомісій “... мала в відомій мірі випадковий характер” і пропонувала надати їй систематичного планового характеру.⁵⁵

На середину 1926 р. в зв'язку з вимогами до українізації місцевого виконавчого апарату загострилося кадрове питання. Ось чому 24 червня 1926 р. ЦКНМ ухвалила (стосовно Одеського ОБКу), що “від нацменпрацівників у нинішній час можна вимагати лише розуміння української мови, але не досконального її знання”⁵⁶ через небезпеку втрати працівників, які володіли мовами місцевого населення.

Незважаючи на боротьбу ЦКНМ за зміцнення місцевих органів, становище залишалось вкрай складним. 5 жовтня 1926 р. Мала Президія ВУЦВКу розглянула подання ЦКНМ щодо скорочення ОБКами робітників нацмен та необхідність доповнення штатів БНМ у деяких округах. У закритій постанові Малої Президії ВУЦВКу (П ч.71/276) фактично йшлося про припущення (всупереч Положенню про ЦКНМ) заповнення штатів ОБНМ сумісниками.⁵⁷

Змальовуючи проблеми, що супроводжували створення місцевого апарату ЦКНМ, не слід забувати, що й робота самої Комісії відбувалася у досить складних умовах, як організаційних, так і політичних. Найбільш складним з організаційної точки зору був перший рік роботи ЦКНМ, протягом якого декілька разів змінювалися представники по роботі серед окремих етнічних меншин, а також керівництво. Підбір відповідних співробітників, які б володіли мовами етнічних меншин, мали задовільний рівень освіченості, відповідали професійним вимогам і пройшли сувору партійну перевірку, виявився дуже складною справою. На початок 1925 р. практично цілком оновлена Комісія на своєму засіданні 9 січня 1925 р. (П№ 25) увійшла з проханням до Президії ВУЦВКу призначити й нового голову замість Совцова, який, за словами протоколу, “...через свою переважаність роботою, не може звертати увагу на роботу в Комісії, і через це гальмує роботу самої Комісії...”⁵⁸ Після затвердження спочатку т.в.о. голови, а згодом - головою ЦКНМ М.І.Лобанова зрештою діяльність установи набуває поживавлення і починає приносити вагомні результати.

9 березня 1926 р. Мала Президія ВУЦВКу затвердила наступний склад ЦКНМ: голова Комісії – М.Лобанов, заступник голови від

польського населення – Я.Саулевич, від єврейського населення – Левін, німецького – І.Гафтель, болгарського – Міцев, грецького – С.Ялі, без визначення – Я.Кантор.⁵⁹ Окрім свого основного навантаження члени ЦКНМ опікувалися ще й низкою етнічних громад, які не мали персонального представництва в Комісії.

4 жовтня 1927 р. Мала Президія ВУЦВКу (П № 24/325) підтримала прохання НКВС про введення до складу ЦКНМ представника наркомату І.Д.Гавриліна.⁶⁰ Ухвалене рішення віддзеркалювало і складність становища ЦКНМ (яка протягом усього часу існування діяла під невсипущим наглядом сексотів), і якісні зміни в загальнополітичній ситуації у країні.

Невелика кількість працівників ЦКНМ, явно невідповідна обсягові робіт установи, змушувала встановлювати розподіл навантаження. Так, у червні 1927 р. обов'язки між її співробітниками розподілялись наступним чином: Я.Саулевич обслуговував росіян, поляків, білорусів, литовців, чехів; Левін – євреїв, вірмен, караїмів; Міцев – болгар, молдаван, албанців; С.Ялі – греків, татар, циган, ассирійців; І.Гафтель – німців, шведів, латишів, китайців і корейців. Робота в галузі співробітництва з іншими радянськими установами розподілялася так: Я.Саулевич представляв ЦКНМ на засіданнях президії ВУЦВКу, РНК, Підготовчої Комісії, Переселенського Комітету, Спілки "Геть неписьменність"; Левін – Оргінстру, ВУЦВКу, ЦАТК, Центрвиборчкому, Кустарно-промислової кооперації, КВД; І.Гафтель – КНЗем, Підготовчої Комісії, кооперації при Вукораді, Сільського Господаря, КНС; Міцев – НКЮ, НКЗдоров'я, видавництва періодичного й неперіодичного; С.Ялі – НКО, Комітетів Краєзнавства й Сходознавства, Фізкультури та суспільних організацій; Я.Кантор – переселення євреїв.

У галузі догляду за роботою ОБНМ між співробітниками ЦКНМ були закріплені певні округи. Я.Саулевич курував Волинську, Проскурівську, Харківську, Луганську, Старобільську; Левін – Кам'янецьку, Тульчинську, Херсонську, Київську, Уманську, Бердичівську, Черкаську, Полтавську, Ровенську, Прилуцьку; І.Гафтель – Коростенську, Одеську, Миколаївську, Артемівську, Конотопську, Запорізьку, Дніпропетровську; Міцев – Мелітопольську, Першотравненську, Знов`ївську, Лубенську, АМ СРР; С.Ялі – Маріупольську, Сталінську, Сумську, Глухівську, Ніжинську; Я.Кантор – Чернігівську, Криворізьку, Вінницьку, Шепетівську, Могилівську, Кременчуцьку.⁶¹

Значну частину робочого часу члени ЦКНМ проводили у відрядженнях, особисто обстежуючи становище національних сільрад і районів, контролюючи та консультуючи роботу їхніх виконавчих органів. За матеріалами обстежень складалися аналітичні зведення з найрізноманітніших питань (соціально-економічне становище етнічних

громад, робота сіл'рад, колективізація, становище установ освіти для етнічних меншин, окремих національно-культурних проблем тощо). Важливою складовою роботи ЦКНМ було консультування й координування вирішення земельних суперечок та подання висновків по них до Особливої колегії вищого контролю по земельних спорах Наркомзему.

Серед обов'язків членів ЦКНМ була також популяризація радянської політики щодо етнічних меншин у пресі. Так лише С.Г.Ялі за час роботи в установі (1925 – 1929 рр.) написав декілька десятків статей і монографію “Греки в УСРР”. Доволі плідно писали про роботу ЦКНМ та становище етнічних меншин й інші співробітники Комісії, зокрема А.Глинський, А.Гітлянський та Д.Мац.

Як видно з доповіді в.о. керівника “Кабінету для вивчення національних меншин Всеукраїнської Академії наук” проф. Є.Рихлика на засіданні ЦКНМ при ВУЦВК (3.11.1930 р.) С.Г. Ялі, будучи членом Кабінету (добровільний співробітник), багато зробив для вивчення грецької громади.⁶²

У членів ЦКНМ був ненормований робочий день і безліч громадських навантажень. Досить складними були побутові умови членів ЦКНМ. Так, скажімо її співробітник Д.М.Мац більш як два роки з родиною, що складалася з 5 осіб, мешкав у готелі.⁶³

Зважаючи на все зазначене, слід визнати, що працівники ЦКНМ цілком відпрацьовували 140 карбованців своєї зарплатні.

Згідно обіжника Наркомпраці УСРР (13.10.1925 р. №1458) платня співробітників ОБНМ становила 120-108 крб. у I поясі, 108-96 крб. – у II та 96-85 крб. – у III. Проте ОБКи порушували розпорядження Наркомпраці і самовільно встановлювали ставки членам ОБНМ.⁶⁴ Незважаючи на чітке визначення порядку оплати нацменпрацівників, на місцях припускалися порушення циркуляру, внаслідок чого БНМ фінансувалися за залишковим принципом і платня їхніх співробітників була нижчою за оклади відповідних категорій працівників. Питання про неприпустимість защемлення інтересів інструкторів підіймалися делегатами I Всеукраїнської наради,⁶⁵ що свідчило про суттєві проблеми в роботі місцевого нацменапарату. Представник Миколаївської округи Верле відверто висловився про надзвичайно складне становище нацменпрацівників: “Ми є вкрай небажаним явищем при ОБКах (голоси: - “Правильно”. Аплодисменти.) Коли виступаєш по принциповому питанню, по питанню запровадження завдання по лінії партії, завжди дорікають або шовінізмом, або ж хіба що не звинувачують у контрреволюції”.⁶⁶ Судячи з гарячої підтримки слів промовця з зали, таке становище було типовим явищем в Українській республіці.

Представник Оргінстру ВУЦВКу Шведов підтвердив, що поблажливе ставлення окрвиконкомів до ОБНМ було звичайною справою, "... що національні бюро існують як нахлібники..., по роботі серед нацменшин дуже мало працівників – 3-4 чоловіка в окрбюро, а окрвиконком великий і з ним воювати дуже складно."⁶⁷ Отже, загальний інфантилізм у ставленні до нацменроботи був типовою ознакою місцевих виконавчих органів усіх рівнів і його переборення протягом 20-х рр. було чи не найбільшою перешкодою в розгортанні роботи ЦКНМ. Прихований конфлікт інтересів між ЦКНМ та її місцевим апаратом, що ґрунтувався на реальному конфлікті між різними суспільними верствами стосовно національного питання та шляхів його вирішення в радянській Україні, став визначальним фактором здійснення політики коренізації стосовно етнічних меншин.

На перешкоді дійсній активізації нацменроботи стояли не стільки обмеженість фінансових можливостей окрвиконкомів, скільки фактичний саботаж радянських працівників. Адже навіть там, де такі можливості існували, найчастіше вони не використовувалися. Так, у багатонаціональній Мелітопольській окрузі з затверджених на 1924 - 1925 рр. трьох штатних одиниць діяв лише працівник по німецькій лінії, незважаючи на те, що ЦКНМ справно перераховувала гроші на утримання інструкторів по болгарській та єврейській лініях.⁶⁸

До того ж у ставленні окружних комісій до роботи досить чітко проявлялась регіональна специфіка. Вочевидь найбільш інертними в цьому відношенні були східні та північно-східні регіони, в той час як найбільш строкаті в національному відношенні південно-східні регіони та окремі західні окружні виконавчі комітети проявляли значно більшу зацікавленість і активність у запровадженні коренізації стосовно етнічних меншин.

Наприкінці 1926 р. ЦКНМ прийшла до думки про необхідність скликати всеукраїнську нараду нацменуповноважених з метою координації та активізації їхньої діяльності. І Всеукраїнська нарада по роботі серед національних меншин (далі – Нарада) була скликана в ювілейному 1927 р. (хоча, нагадаємо, положення надавало ЦКНМ право скликати такі наради щорічно). Одним з центральних завдань І Всеукраїнської наради по роботі серед національних меншин було досягнення рішучого перелому у ставленні місцевих виконкомів до нацменроботи. Адже на 1927 р. Комісія не лише не мала свого апарату в Харківській, Куп'янській, Сталінській і Сумській округах, але й відзначила небезпечну тенденцію в низці округ до реорганізації чи повної ліквідації ОБНМ.⁶⁹ Форуму відводилася непересічна роль у покращенні та узгодженні нацменроботи на Україні, опублікований

стенографічний звіт наради є неоціненним джерелом для дослідження історії ЦКНМ та історії міжетнічних взаємин у республіці на десятому році радянської влади.

З нього зокрема видно, що на той час суспільне життя штучними засобами вибудовувалося відповідно до партійних теоретичних розмірковувань. Зокрема В.Затонський у промові до делегатів Наради наголосив: "Ми зараз переживаємо цікавий момент, тут на Україні зокрема, і в Союзі в цілому. Ми, поза сумнівом, вступаємо до смуги загострення національного питання... Оскільки зараз ми відчуваємо воскресіння й оживлення буржуазної ідеології, приватницької ідеології в різних галузях життя, ми, безперечно, відчуватимемо загострення національного питання, адже саме націоналізм є характерною ознакою буржуазної ідеології".⁷⁰

У доволі плутаному й непослідовному виступі представника КП(б)У наскрізно простежувалася позиція войовничого угруповання, яке було оточене чужим середовищем і перегруповувало сили в очікуванні переможного наступу. На початку січня 1927 р. ВКП(б) ще відчувала хиткість і нестабільність свого становища і вміло використовувала українізацію та коренізацію для його зміцнення. Цій меті слугувала й робота ЦКНМ.

Виступи місцевих працівників на Нараді засвідчили, що робота БНМ протягом перших трьох років існування ЦКНМ мала переважно випадковий характер і залежала від особистісного фактору. Просте порівняння звітів ОБНМ ілюструє цілковиту залежність змісту діяльності бюро від рівня освіченості, обізнаності, компетентності, врешті, зацікавленості, нацменпрацівників. У виступі П.Буценка засвідчено, що переважна більшість керівництва виконкомів на час наради складалася з осіб з початковою освітою. Які, за словами секретаря ЦК КП(б)У В.Затонського, майже не знали граматики та чотири правила арифметики.⁷¹ Зрозуміло, що місцевий апарат цілковито залежав від розпоряджень центральних установ, адже сам був не здатний приймати відповідальні рішення.

Оскільки ОБНМ, як правило, були слабкою ділянкою в роботі ОВКів, стосунки останніх з ЦКНМ склалися непросто, часто набуваючи конфліктності. Раптові перевірки ОБНМ та фронтальні обстеження становища етнічних громад свідчили про значні недоліки в роботі місцевого виконавчого апарату. З іншого боку реальне становище останнього позбавляло нацменпрацівників можливості справляти відчутний вплив на перебіг глибинних соціально-економічних процесів, що спричиняли міжетнічні тертя і суперечності, тим більше, що політичне життя країни відбувалося у не правовій державі.

Тертя між ЦКНМ та її місцевим апаратом на ґрунті організаційної невизначеності набули постійного характеру. Виявом останніх, власне, й була позиція одеської делегації на I Всеукраїнській нараді. Як ґрунтовний закид у бік ЦКНМ пролунали слова її представника Балюкевича: “Ми, представники з місць, гадали, що тов. Саулевич у своїй доповіді врахує той величезний досвід, що мається по окремих округах і досвід роботи самої комісії національних меншин при ВУЦВКу, повідомить нам точні наслідки всього зробленого та, разом з тим, на підставі цих наслідків, дасть нам якнайконкретніші директиви стосовно нашої подальшої роботи. Нажаль, приходить ся сказати, ... що весь цей досвід не підсумований.”⁷²

Виступ Цеслі, на нашу думку, був симптоматичним і відображав реальну боротьбу двох таборів у нацменосередках України. Перший, щирозсердно сприйнявши гасла коренізації, спромагався якнайглибше розгорнути політику, вважаючи її дійсним знаряддям побудови нового суспільства в традиційному середовищі національних меншин. Причому одним із засобів її розгортання мала стати ініціатива низів і використовувана творчість останніх з метою вдосконалення і якісного покращення клімату міжетнічного спілкування. Другий, репрезентований на Нараді вищими ешелонами партійної та радянської бюрократії, прагнув керованого й жорстко регламентованого розвитку коренізації, метою якої була прискорена радянська етнічна меншин.

Вкрай важливо, що вже на I Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин перші були в меншості, а резолюції наради скерували нацменроботу в УСРР у річище, визначене КП(б)У. Що ж до II Всеукраїнської наради по роботі серед національних меншин (1930 р.), то на ній вже не було жодного натяку на політичні чи організаційні дискусії, просту наявність особистих думок у місцевих нацменпрацівників. Вона засвідчила, що серед людей, які за родом своєї діяльності на той час опікувалися проблемами захисту прав національних меншин, був уже сформований згуртований осередок, цілковито заангажований більшовицьким керівництвом, не здатний посправжньому формулювати й відстоювати інтереси етнічних меншин, зокрема нацменівського селянства.

Співробітники ЦКНМ добре усвідомлювали конфлікт з місцевими нацменбюро, а ще очевидніше – з апаратом ОВКів. Захищаючи роботу Комісії, І. Гафтель сказав наступне: “Наш апарат – це найбільш хворе місце. За винятком деяких округ, ми не маємо того апарату, який був передбачений нашим положенням. Кожна округа будувала цей апарат по-своєму, деякі ОВКи створили при собі хіба що не маленькі національні парламенти. Одні створювали комісії при секретаріаті, інші

при оргінстрові ОБКу, а деякі включили в ці комісії хіба що не прокурора. Для чого, ми самі не могли зрозуміти...”⁷³

Загальна непохитність позиції ЦКНМ та ВУЦВКу виявилася в тім, що незважаючи на думку більшості, пункт про створення технічного апарату ОБНМ не був включений до проекту Положення про ЦКНМ, а передбачався лише відповідною інструкцією⁷⁴, а рішення про створення нацменсекцій при міськрадах, де в цьому була потреба, було прийняте 45 голосами проти 28.⁷⁵

Дуже характерним були загальний зміст та тональність виступів практиків національної роботи в Україні та її керівництва. Якщо виступи нацменпрацівників у цілому носили принциповий конструктивний характер, то промови представників офіційних партійних і радянських органів – здебільше загальнотеоретичний. Основною їхньою метою було утримання учасників наради від нерозважливих міркувань і надмірної самостійності думок у питаннях нацмен роботи та національної політики. Своєрідним ляпасом стала промова Г.І.Петровського, який необґрунтовано, цілком у дусі епохи, пришив ярлика першому голові ЦКНМ М.І.Лобанову, який наводив відверто анекдотичні випадки з практики коренізації в УСРР. “... Ті “дрібниці”, про які пише Ларін і говорить Лобанов, абсолютно нічого не говорять, але вони небезпечні, тому що саме внаслідок своєї дріб`язковості може бути й спроможні викликати національну чвару... дивно, що тов. Лобанов, який тривалий час був головою ЦКНМ – зійшов з правильного ленінського шляху в принциповому питанню про національну політику нашої партії”.⁷⁶

Втім, збільшення уваги уряду республіки до національних меншин було очевидним і проявлялося хоча б у тім, що головою ЦКНМ було призначено секретаря ВУЦВКу П.Буценка. П. Буценко обіцяв зміцнити становище нацменпрацівників і забезпечити уважне ставлення до них апарату виконкомів. Делегати Наради зустріли обіцянки нового голови ЦКНМ з піднесенням. Національні меншини республіки зі свого боку очікували рівноцінної уваги до власних проблем та їхнього адекватного вирішення, проте певний ажіотаж навкруг ЦКНМ та коренізації визначався лише загостренням російського питання на фоні розгортання українізації, та закріплення за росіянами статусу національної меншини.

Наслідки роботи наради на перших порах дійсно прислужилися активізації роботи місцевого апарату ЦКНМ. Так, у висновках ЦКНМ до “Інформаційного зведення відчитних відомостей про роботу КНМ” за перше півріччя 1926 – 1927 р.” (2.09.1927 р.) відзначено: “Що до роботи окружних комісій, то слід підкреслити, що вони вже себе знайшли і виявили; це виявляється з того, що відчити набули систематичного і здебільшого уніфікованого змісту. Хиби роботи окрапарату майже

скрізь можна віднести за нестаток техробітників. Районовий апарат скрізь хворів через відсутність штатних робітників; через всі відчити червоною ниткою проходить одна скарга: через завантаженість райнацуповноважені, що працюють по сумісництву, не мають змоги провадити планової, правильної роботи й Окрбюро всіма силами намагаються утворити штатний райапарат. Досвід тих округ, яким удалося це зробити, доводить, що ці обставини мають величезне значення; в роботі цих райуповноважених є плановість, ув'язка з роботою ОБНМ; загальною лінією нацполітики, зв'язок з населенням, і деякі хиби, найбільш організаційного характеру слід віднести за рахунок невідповідності відповідних робітників. Авторитет ОБНМ видимо піднесено.⁷⁷ Проте позитивні зрушення не були закріплені і доволі швидко становище БНМ та якість їхньої роботи знову погіршилися.

Активізувати роботу окружних і районних нацменсекцій мали зміцнення зв'язків з ЦКНМ, скликання не менше разу на рік окрнаррад по роботі серед національних меншин, участь нацменпрацівників у колегіальних органах установ і організацій, притягнення до роботи в комісіях нештатних працівників, покращення технічних умов роботи БНМ.⁷⁸ І Проект положення про ЦКНМ та її місцеві органи, і проект інструкції "Про роботу комісій та уповноважених у справах національних меншин при окружних та районних виконавчих комітетах" (які ухвалила Нарада) детально визначали напрямки, засоби роботи та компетенцію БНМ, проте очікуваного покращення їх діяльності не відбулося. Отже, причини постійного гальмування цього напрямку радянської роботи перебували в іншій площині.

Звіти ОБНМ дуже часто свідчать про формалізм і поверховість їхньої діяльності,⁷⁹ низьку кваліфікацію працівників. Так, серед звітів Сталінського ОБНМ за 1927 – 1928 рр. знаходимо таку нотатку: "Цікаво зауважити ще, що серед греків половина всього населення ... своєю рідною мовою вважає турецько-татарську".⁸⁰ В зауваженні не було нічого дивного, якби член ОБНМ не зробив його на другому році запровадження еллінізації, а це свідчило про його цілковиту необізнаність у сутності і змісті етнокультурних процесів однієї з найчисельніших етнічних меншин округи.

Засідання ЦКНМ 29 січня 1927 р., заслухавши повідомлення Маріупольського ОБНМ, констатувало, що його матеріали "цілковито минають справу національних взаємин".⁸¹

Проблема працездатності й формування місцевого апарату була хронічною. 16 липня 1928 р. ВУЦВК розіслав ОВКам обіжника "Про посилення керівництва роботою серед національних меншин".⁸² У ньому між іншим зазначено: "В цілій низці округ до цього часу не

утворено БНМ за новим положенням, а там, де вони є, не введено до них російських робітників та робітників малокількісних нацменшин”.⁸³

Слід визнати, що протягом 20-х рр. величезна частка роботи стосовно етнічних меншин була здійснена невеликим штатом ЦКНМ. Що ж до окружних бюро, то за нечисленними винятками, вони лише імітували бурхливу діяльність, яка періодично жвавішала під час перевірок ЦКНМ.

Проявом негативних тенденцій у розвитку роботи БНМ було постійне намагання згорнути нацменроботу в низці округ. Вже в квітні 1925 р. член ЦКНМ І.Гафтель терміново виїздив до Донецького ГВКу для врегулювання питання про розформування ГБНМ.⁸⁴ Та сама тенденція відзначалася й у 1927 р. На початку року питання про ліквідацію місцевих органів ЦКНМ піднімалося на загальнореспубліканському рівні. Щоправда ця думка на I Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин була визнана передчасною і неправильною.⁸⁵ Але сам факт не припинення спроб згорнути нацменроботу протягом усього часу існування Відділу національних меншин при НКВС та ЦКНМ красномовно характеризував рівень усвідомлення національних проблем місцевими виконавчими органами.

30 квітня 1927 р. за результатами обстеження роботи Маріупольського ОБНМ Комісія ухвалила: “Звернутися до ОВКів зі вказівкою, що в багатьох округах помічається ще недбайливе відношення до нацменроботи з боку ОВКів, зазначивши, зокрема, що при переведенні ... раціоналізації апарату й скорочення штатів майже в першу чергу це скорочення відбивається на апараті Комісії нацмен”.⁸⁶

Про замкненість, секційність роботи ЦКНМ та її місцевих осередків свідчила й незначна участь у ній, власне, населення національних меншин. На перших порах існування ЦКНМ та її осередки доволі широко використовували право скликати конференції трудящих національних меншин для виявлення настроїв окремих громад і популяризації заходів радянської влади. Одним з напрямків діяльності цих нарад було створення видимості народної підтримки ліквідації національних організацій, зокрема німецьких сільськогосподарських кооперативів. Надалі, як зауважували партійні документи, “у зв’язку з кампанією оживлення рад” (а фактично через неспроможність керувати безпартійним середовищем і добиватися від нього бажаних ухвал) уряд рекомендував відмовитися від скликання безпартійних конференцій національних меншин аби “... не відволікати населення національних меншин від загальної роботи рад і тим самим не применшувати роботи по оживленню рад, а замінюючи конференції районними нарадами активу з членів рад, КНС, КВП, кооперації і т. і.”⁸⁷ У такий спосіб

створювався блеф про цілковиту підтримку радянської влади всіма народами УСРР. Через те ЦКНМ, і БНМ практично не користувалися своїм правом скликати нацменнаради, тим більше що у їх фінансовому забезпеченні виникали великі труднощі.

12 жовтня 1927 р. відбулася нарада членів ВУЦВКу та нацменпрацівників у справі радянського будівництва серед національних меншин (гол. Я.Саулевич, секретар – Ю.Піотрович). Я.Саулевич зробив доповідь про обслуговування національних меншин радянськими органами.⁸⁸

28 березня 1928 р. ЦКНМ запропонувала НКЮ УСРР скликати Всеукраїнську нараду робітників національних судових установ і включити витрати на її проведення до кошторису означеного наркомату на 1928/29 р.⁸⁹

Всеукраїнські наради нацменпрацівників за весь час існування ЦКНМ скликалися двічі, хоча мали відбуватися щорічно. Випадковий характер носили також окружні наради. В 1924 – 1927 рр. правом скликати окружні наради нацменпрацівників скористалися лише Одеська, Запорізька, Шепетівська, Уманська та Чернігівська ОБНМ.⁹⁰

З часом відзначається тенденція відносного зниження активності й самої ЦКНМ. Якщо в 1924 – 1926 рр. відбувалося близько 70-ти засідань на рік, то в 1929 р. – близько 40, на кінець жовтня 1931 р. було проведено лише 11 засідань установи, а до листопада 1932 р. – 15.⁹¹ Причому в 1932 р. протоколи 13 засідань ЦКНМ займають 26 аркушів тексту.⁹²

Причини згортання активності ЦКНМ перебували в політичній площині і пояснювалися поступовим ужорсточенням політичної реакції наприкінці 20-х рр., яка логічно переросла в запровадження зламних з історичної точки зору колективізації та індустріалізації, що зруйнували традиційний спосіб життя та етнозбереження народів України й кинули їх у м'ясорубку, в якій створювалося нове позакласове суспільство.

10-12 липня 1928 р. ЦКНМ провела другу Всеукраїнську оргнараду по роботі серед національних меншин. У доповіді Я.Д.Саулевич "Про радянське будівництво серед національних меншин" основний наголос був зроблений на завдання досягнення соціального розколу в етнічних громадах, зменшення представництва заможних шарів нацменселянства у радах (на той час у радах українських сіл вони становили 11,4%, німецьких – 30%, чеських – 46%, грецьких – 37%, болгарських – 23%).⁹³

В кінцевому слові Я.Саулевича на нараді наведена неоднозначна оцінка організаційних проблем ЦКНМ, які фактично ізолювали її і підрізали на корінні спроби вивести нацменроботу на якісно новий рівень. "Не всі ще ОБКи належно оцінюють важливість нацполітики. Це видно хоча б з того, що за останні два роки лише 14 Окрвиконкомів

слухали доповіді про роботу серед національних меншин, а оргнаради в цій справі скликали лише 12 окрвиконкомів. На пленумах лише Коростенський та Шевченківський ОВК слухали доповідь про роботу серед національних меншин”.⁹⁴

Засідання ЦКНМ 10 жовтня 1928 р., розглянувши проект плану роботи на 1928/29 рр., ухвалило “... загострити питання про колективізацію сільського господарства національних меншин”.⁹⁵ З переходом до суцільної колективізації її агітаційно-пропагандистське супроводження стало першочерговим завданням Комісії. 6 грудня 1929 р. вузьке за представництвом засідання ЦКНМ другим у порядку денному розглядало питання, що не входило, здавалося, до її компетенції: “Про підготовку до весняної засівної кампанії серед нацмен населення”.⁹⁶ На той час колись чисто господарська проблема вже перетворилася на політичну і стала предметом опікування всіх державних структур. Роль, яку відіграла в його вирішенні ЦКНМ, цілком відповідала генеральній меті установи – сприяння соціально-економічному розвитку національних меншин засобами й методами, що відповідали соціально-економічній стратегії радянської влади. Розгортання колективізації не могло стримати ніщо, навіть її цілковита непідготованість і підступність. Те ж засідання, зокрема, відзначило “...майже повну відсутність кадрів соціалістичної перебудови сільського господарства в нацрайонах і селах при наявності в цих районах великого темпу соціалістичної колективізації”.⁹⁷ Ухвали Комісії були цілком витримані в дусі колективізації, амбіційні й абсурдні водночас, вони фактично віддавали селянство на глум більшовицької партократії. Щодо відсутності спеціальних кадрів Комісія визнала за можливе перекинути відповідальність на інші відомства (НКО та НКЗем), пропонуючи їм “... розробити на протязі місячного терміну конкретний план підготовки спеціалістів середньої й вищої кваліфікації для великого усупільненого господарства в російських, німецьких, польських, болгарських, єврейських, грецьких районах і селах.”⁹⁸

Поступовий занепад нацменроботи та глибока світоглядна криза, яка охопила нацменпрацівників у зв'язку з запровадженням суцільної колективізації, вочевидь проявилася на II Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин (27-30.11.1930 р.). Нарада була скликана напередодні виборів рад 1930 р. за ініціативою ВУЦВК та ЦКНМ. В роботі брали участь делегати з України, які репрезентували місцеві організації ЦКНМ та виконавчі органи національних адміністративно-територіальних одиниць; були присутніми також представники інших союзних республік. Центральне місце в роботі Наради посіли доповіді А.Б.Глинського “Про стан нацменроботи та її

перспективи”, Гірчака “Про культурне обслуговування національних меншин” та Григор`єва “Про колективізацію сільського господарства серед національних меншин”. Зламність політичної ситуації в країні безпосередньо позначилася на роботі Наради, яка відбувалася після невдалого весняного наступу на капіталістичний сектор у селі та відновлення суцільної колективізації наприкінці літа 1930 р., адміністративної реформи жовтня 1930 р. і викликаного нею розмивання місцевого апарату по роботі серед національних меншин. Доповіді відбивають стан ідеологічного угару та істерії в країні, викликаних колективізацією, загальної політичної, соціальної та культурної кризи, яку вона спричинила. Представник ЦКНМ А.Глинський у своїй доповіді зосередився на необхідності боротьби з великоросійським шовінізмом, українським націоналізмом, антисемітизмом та націоналістичними проявами в середовищі національних меншин, “правоопортуністичними ухилами” і “лівими загинами”. Лейтмотивом доповіді стало ствердження правильності загального курсу національної політики щодо національних меншин в Україні (на прикладі поляків, євреїв, німців, греків тощо) та неспроможності буржуазних країн вирішувати їхні проблеми. Щодо проблем нацменроботи в республіці, автор зосередився на двох: 1) ліквідаторські настрої виконкомів щодо нацменкомісій, недооцінка ними нацменроботи; 2) відродження націоналістичних тенденцій серед національних меншин і загострення на цьому ґрунті (за рівнем гостроти) єврейського [антисемітизм, емігрантські настрої], російського [незадоволення українізацією], німецького [емігрантський рух релігійних громад, створення так званих “куркульських колгоспів”], польського [польсько-український антагонізм] питань. Народою вперше було констатовано існування “єдиного фронту національних меншин” як організованого методу протистояння політиці колективізації, у зв`язку з чим на виборах ставилося завдання досягнення соціального розколу в селах національних меншин, як єдино можливого методу здійснення планованих перетворень у сільськогосподарському секторі виробництва.

Центральне місце на Нараді посіла доповідь Григор`єва “Про колективізацію сільського господарства серед національних меншин”, зроблена в характерній для того часу манері ура-патріотичного, фактично ж антинародного самозаспокоєння. Народою були схвалені резолюції (затверджені Секретаріатом ВУЦВК 12.12.1930 р.) “По доповіді т. Глинського “Про стан нацменроботи та її перспективи”, (поставила завдання законодавчого оформлення мішаних рад, розробки питання про міськради та утворення при них нацменкомісій, завершення національно-державного будівництва в Україні, контролю за виконанням Постанови “Про заходи забезпечення рівноправності

мов та про допомогу в розвитку української мови”, стимулювання розвитку промисловості в нацменрайонах, завершення переселенського руху, вирішення так званої “местечкової проблеми”); “По доповіді Наркомосвіти УСРР “Про культурне будівництво серед національних меншин” (назвала завданням номер один здійснення в 1931 р. загального обов’язкового початкового навчання, визнавши низку технічних проблем, як то: відсутність навчальної літератури мовами національних меншин та педагогічних кадрів); “По доповіді “Про колективізацію сільського господарства серед національних меншин” (зазначала, що “...успішний розвиток колгоспного руху в нацменівських районах є наслідком правильної політики комуністичної партії і радянської влади, він є торжеством правильного здійснення правильної національної політики”⁹⁹, поставила завдання в основному завершити суцільну колективізацію по нацменрайонах до весни 1931 р.). Нарада відобразила поступовий занепад нацменроботи і втрату конструктивності й творчості національної політики в Україні. Підпорядкування нацменроботи завданню здійснення суцільної колективізації серед національних меншин знецінило її попередні досягнення, позбавило підтримки значної частини людності національних меншин. Жоден з делегатів Наради не висловився проти політики колективізації. З іншого боку в їхніх виступах наявні розгубленість і певний ідеологічний ажіотаж. Матеріали Наради відбивають також фінансову кризу в країні через колективізацію і адміністративну реформу, а звідси і нежиттєздатність більшості економічних, соціальних і культурних проектів наради, які з фінансової точки зору нічим не підкріплялися й носили суто декларативний політичний характер.

Епохальні соціально-економічні та суспільно-політичні кампанії початку 30-х рр. невпізнанно змінили і суспільство, і державу. В цей час відбувається очевидний занепад активності нацменроботи та поступова реорганізація місцевої мережі ЦКНМ. Слід зауважити, що місцеві органи ЦКНМ, протягом усього часу свого існування постійно реорганізовувалися внаслідок проведення адміністративно-територіальних змін, в тому числі й через створення національних адміністративно-територіальних одиниць. Останній удар по місцевому апарату ЦКНМ завдала адміністративно-територіальна реформа початку 30-х рр., яка співпавши з суцільною колективізацією, практично зруйнувала його. Для ілюстрації впливу адміністративної реформи 1930 р. на становище нацмен органів можна навести приклад Сталінської округи. З 12 нацменпрацівників Сталінської ОБНМ лише п’ять мали залишитися на попередньому місці роботи, причому посади, які вони обіймали, на перший погляд не відігравали суттєвої ролі в суспільному житті (голова

кустартілі, національний інспектор РВК, нарсуддя). Інші сім мали отримати нові призначення переважно на партроботу та до райвиконкомів.¹⁰⁰

На межі 20 – 30-х рр. припадає також найбільш складний період у діяльності ЦКНМ, пов'язаний з кадровими змінами¹⁰¹ та надзвичайним ідеологічним і політичним тиском, який вони на собі відчували.

23 квітня 1932 р. ЦКНМ затвердила проект Положення про обласні комісії в справах національних меншин при облвиконкомах. Згідно з ним місцевий апарат комісії склали ОКНМ, які в свою чергу мали підпорядковані їм комісії національних меншин при райвиконкомах та міськрадах, підпорядкованих облвиконкомам. Проект положення являв з себе адаптовану щодо нового адміністративно-територіального поділу республіки версію Положення про ЦКНМ 1928р. Примітка до П.5 закріплювала практику входження до ОБНМ позаштатних працівників і представників зацікавлених партійних, радянських, профспілкових і громадських організацій.¹⁰²

Проте запропонований ЦКНМ проект не був втілений у життя. 30 квітня 1932 р. датована постанова ВУЦВКу “Про утворення при обласних організаційних комітетах ради фізичної культури, комісії національних меншостей, комісії земельного впорядження трудящих євреїв і комісії сприяння держкредитові та ощадній справі”.¹⁰³ Нові комісії у справах національних меншин повинні були складатися з голови (водночас члена обласного організаційного комітету), його заступника і двох членів комісії. У 1934 р. комісії в справах національних меншин при обласних виконкомах були ліквідовані. Лише при Київському, Вінницькому та Донецькому облвиконкомах були натомість створені відділи по роботі серед національних меншостей, що склалися з завідувача та двох інструкторів. При Харківському та Чернігівському обласних виконкомах виділялися посади інструкторів по роботі серед національних меншин.¹⁰⁴ Лічені місяці лишалися й на існування ЦКНМ. Не пізніше осені 1934 р. вона була реорганізована у Відділ національних меншин при ВУЦВК (з 1935 р. – при ЦВК УСРР).¹⁰⁵ Втім змінилася не лише назва установи, а й зміст її роботи та ті суспільні й політичні обставини, в яких вона відбувалася. Голодомор в Україні знекровив і спотворив суспільне життя в регіонах. Протягом двох років людинність республіки перебувала на межі фізичного існування. Ця обставина справила вирішальний вплив на діяльність усіх радянських установ, в тому числі і центральних. Аби відвернути увагу від страшних наслідків голоду державне керівництво затіяло перенесення столиці республіки з Харкова до Києва. У ході структурних і кадрових змін, що

супроводжували цей захід були ліквідовані різні установи та їхні підрозділи, в тому числі й ЦКНМ.

Поетапне згортання системи органів по роботі серед етнічних меншин УСРР стало логічним етапом у трансформації етнополітики радянського уряду протягом 20-х – першої половини 30-х рр. Діяльність ЦКНМ хронологічно збігається з періодом найбільш інтенсивного і плідного запровадження політики коренізації в Україні, змістом та характером притаманних їй проблем вона відбиває перипетії політичного життя радянської України, етапи формування в ній державного апарату та адміністративного поділу країни. 20-і роки були часом найбільшої нестабільності управлінської системи республіки, внаслідок пошуку найбільш оптимальних і ощадливих форм її організації, сумісних з політичною метою більшовицького режиму. Перманентні адміністративні та кадрові перетасовки справляли дестабілізуючий вплив на формування місцевого апарату ЦКНМ, негативно позначалися на якості роботи БНМ. Протягом другої половини 20-х рр. значна частка зусиль і роботи ЦКНМ скеровувалася на налагодження відповідної роботи місцевих БНМ, чому слугувала й I Всеукраїнська нарада по роботі серед національних меншин. Проте наслідки цієї діяльності явно не відповідали затраченим зусиллям. На кінець 20-х рр. нацменробота в низці місцевостей перебувала в стадії становлення, окремі ОБНМ проявляли сталу тенденцію до самоліквідації й здійснювали не нацменроботу, а її прихований саботаж.

Слід визнати, що, незважаючи на безперечну значущість і надзвичайну історичну, політичну, суспільну, культурну тощо цінність нацменроботи, місцевий апарат ЦКНМ, перефразуючи хрестоматійний вислів В.І.Леніна, виявився “п’ятим колесом у возі радянської системи врядування”. Повторимося, що справа полягала не в суспільній непотрібності цих установ, а в тім, що суспільство УСРР було не здатним вирішувати поставлені коренізацію завдання на відповідному рівні. Найменш підготовленим і ворожим до невідворотних змін виявилася місцева радянська бюрократія: малоосвічена, низько кваліфікована, нездатна до політичного компромісу, схильна до воєннокомуністичних методів керування. БНМ протягом усього часу їхнього існування були “кісткою в горлі” виконкомів, вкрай ускладнюючи й без того досить складне існування останніх. Спроби виконкомів згорнути або зовсім розпустити БНМ виразно простежуються протягом усього часу діяльності ЦКНМ і відображають генеральний зміст ставлення виконкомів до нацменроботи, зокрема, й політики коренізації в цілому. Найбільш очевидно ця тенденція проявлялася в східних округах, які

були регіонами найактивніших міжетнічних контактів та інтенсивних міграційних потоків.

На межі 20 – 30-х рр. сталася різка політизація суспільного життя країни в зв'язку зі здійсненням пролетаризації приватника в містах і селах УСРР. В цей час відбулося скерування нацменроботи на агітаційно-пропагандистське обслуговування колективізації, яка була ворожою інтересам переважної частки народу України. Це заклало фундамент прискореної формалізації та бюрократизації діяльності БНМ, а згодом під приводом чергових адміністративно-територіальних змін переважна їхня більшість була ліквідована. Самогубство М.Скрипника і докорінні зміни у вищому партійному та державному керівництві республіки стали підосновою формалізації українізації та її збочення в освітянсько-культурницьку царину. Відповідні процеси набирали сили й у здійсненні коренізації щодо етнічних меншин. Фактичне згортання місцевого нацменапарату протягом 1932 – 1934 рр. і реорганізація ЦКНМ на Відділ національних меншин при ВУЦВК (ЦВК) УСРР розмежували новий період в етнополітиці більшовицького керівництва в Україні. Зміна соціальної структури та економічної підоснови існування суспільства республіки докорінним чином перетворили мету і завдання діяльності ЦКНМ, як специфічної радянської установи. Фактично в її компетенції залишалися суто культурницькі заходи, що позбавило її колишньої значущості і на фоні явного переходу до поступової русифікації, зробило її ліквідацію справою часу. Перетворення ЦКНМ на невеликий структурний підрозділ ВУЦВКу (ЦВК) УСРР започаткувало перехід до поступового згортання політики коренізації щодо етнічних меншин, який завершився згодом тотальним погромом нацменпрацівників усіх рівнів.

Попереднє дослідження історії створення та організаційної діяльності ЦКНМ суттєво доповнює історичну картину запровадження коренізації в УСРР. Втім слід пам'ятати, що це лише один аспект багатогранної й значущої роботи установи, яка й досі ще не досліджена. Подальшого уточнення вимагають персональний склад як ЦКНМ, так і її місцевих осередків. Надзвичайно цікавим, на наш погляд, є дослідження як роботи окремих секцій ЦКНМ, так і персоналій її співробітників, які є невід'ємною часткою політичної історії УСРР міжвоєнного періоду.

---

¹ Буценко А.І. Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР. – Харків, 1928.; Ялі С. Греки в УСРР. – Харків, 1931.; Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине Октябрьской революции. По материалам Центральной Комиссии национальных

меньшинств при ВУЦВК. – Харьков, 1927.; Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств, 8-11 января 1927 года: Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы. – Харьков, 1927.

- ² *Кантор Я.* Советское строительство среди еврейского населения // Советское государство и революционное право. – 1931. - №4.; *Урбах Л.* Вибори до єврейських рад // Радянська Україна. – 1927. - №5-6.; *Гафтель І.* Результати виборів до німецьких сільрад // Радянська Україна. – 1927. - №5-6.; *Гафтель І.* Результати виборчої кампанії в німецьких сільрадах // Радянська Україна. – 1929. - №3-4.; *Гафтель І.* Попередні висновки по перевиборах в німецьких сільських радах України (лютий 1929 р.) // Німці в Україні. 20-30-і рр. XX ст. (зб. док. держ. архівів України). – К., 1994. – С.130-136.; *Гитлянський А.* Ленинская национальная политика в действии (Национальные меньшинства на Украине) // Революция и национальности. – 1931. - №9.; *Гитлянський А.С.* Вибори до рад серед нацменшостей // Радянська Україна. – 1934. - №11.; *Гитлянський А.С.* Попередні підсумки виборів до національних рад на Україні // Вісті ВУЦВК. – 1934. – 15 грудня.; *Гитлянський А.С.* Вибори до рад серед нацменшостей // Радянська Україна. – 1935. - №11.; *Гитлянський А.* Обслуговування нацменшостей в Барському районі // Радянська Україна. – 1931. - №3-4.; *Глинський А.Б.* Национальные меньшинства на Украине. – Харьков, 1931.; *Глинський А.* Досягнення й хибі в роботі серед національних меншостей. – Харків, 1931.; *Глинський А.* Перевибори рад серед нацменшостей // Радянська Україна. – 1930. - №10.; *Золотаревський М.* Обслуговування нацменшостей у мішаних радах // Радянська Україна. – 1929. - №9-10.; *Василенко М.* Украина в третьем году пятилетки // Советское строительство. – 1931. - №12.; *Мац Д.* Світло й тіні в роботі серед нацменшостей // Радянська Україна. – 1929. - №9-10.; *Мац Д.* Ліквідація округ і обслуговування трудящих національних меншостей // Радянська Україна. – 1931. - №9.; *Мац Д.* На вищий щабель // Радянська Україна. – 1933. - №6.; *Ялі С.* Російські ради на Україні й завдання до пожвавлення їхньої роботи // Радянська Україна. – 1927. - №9.; *Саулович Я.* Перевибори рад 1926/27 р. серед польської людності // Радянська Україна. – 1927. - №5-6.; *Манчев Б.* Болгарські селяни на виборах до рад // Радянська Україна. – 1927. - №5-6. та ін.
- ³ *Чирко Б.В.* Робота парторганізацій з національними меншостями на Україні (1923 – 1930 рр.) // Укр. іст. журн. – 1988. - №6. – С.68-77; його ж. Національні меншості на Україні в 20 – 30 рр. // Укр. іст. журн. – 1990. - №1. – С.51-64; його ж. Национальные меньшинства на Украине. – К., 1990.; його ж. Національні меншості на Україні у 20-ті - на початку 30-х рр. (огляд документів в ЦДАЖР УРСР) // Архіви України. – 1990. - №1. – С.28-33.
- ⁴ *Балуба І. А.* Польська національна меншина в Україні в 20 - 30 – ті рр. XX ст. Дис. ... канд.. іст. н-к. – К., 1997.; *Орлянський В.С.* Национальные меньшинства Юга Украины в 20-е годы: социально-политические аспекты проблемы. – Автореф. ...канд.. істор. н-к. – 07.00.01. – К., 1992.; *Орлянський*

В.С. Реалізація політики коренізації по відношенню до єврейського населення Півдня України в 1920 – 1930-ті рр.: Автореф. дис... д-ра іст. н-к. – Д., 2002.; *Калакура О.Я.* Українська полонія в 1917-1939 роках: Дис. ... канд. іст. н-к. – К., 1995.; *Мельник Н.І.* Національно-культурний розвиток болгарської меншини України в 20 – 30 рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. н-к. – К., 1996.; *Наседкина Л.Д.* Социально-политическая, экономическая и культурная жизнь греческого населения Украины 20 – нач. 30-х годов.: Дис. ... канд. ист. н-к. – К., 1993.; *Євтух В.Б., Чирко Б.В.* Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки). – К.:ІНТЕЛ, 1994.; *Єременко Т.І.* Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст. (Історичні зошити Ін-ту історії України НАНУ). – К., 1994.; *Терентьева Н.А.* Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII-XX вв.) – Киев: “Аквилон-Пресс”, 1999.; *Якубова Л.* Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. – початок 30-х років ХХ ст. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1999.; *Данильченко А.П.* Чешское население Украины в первой половине 20-х годов // Етнографічна спадщина і національне відродження. – К., 1992. – С.41-43. та ін.

⁵ *Чирко Б.В.* Національні меншини в Україні (20 – 30 роки ХХ століття). – К., 1995. – С.179.

⁶ Там само. – С.21.

⁷ Там само. – С.22.

⁸ *Рябошапко Л.* Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000): Монографія. – Львів, 2001. – С.71-72.

⁹ *Орлянський В.С.* Євреї України в 20-ті – 30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя: ЗДТУ, 2000. – С.160-161.

¹⁰ Там само. – С.161.

¹¹ Там само. – С.161-162.

¹² В історіографії досить міцно затвердилася думка, що приводом для створення ЦКНМ стала постанова президії ВУЦВК від 29.04.1924 р. про утворення при ВУЦВК постійної комісії у справах національних меншин.

¹³ *Орлянський В.С.* Євреї України... – С.162.

¹⁴ Нагадаємо зокрема, що до компетенції Відділу національних меншин при НКВС згідно з Положенням від 25 жовтня 1922 р., серед іншого входив “нагляд за виконанням всіма установами республіки відповідних статей Конституції, декретів і постанов, які стосуються національних меншин” (Ст.2.в.). Ст. 3 визначала, що “Наркомати та інші центральні установи УСРР та їхні місцеві органи мають право всі свої постанови й розпорядження, які стосуються нацменшин, видавати не інакше, як після попереднього заключення відділу нацменшин НКВС та його органів на місцях”. (Див.: Національні відносини в Україні у ХХ ст. Зб. док-в і м-в. / Упорядники Панчук М.І., Гошуляк І.Л., Діброва С.С. та ін. – К., Наукова думка, 1994. – С.73.)

¹⁵ *Орлянський В.С.* Євреї України... – С.162.

¹⁶ Там само. – С.164.

¹⁷ Там само. – С.167.

-
- ¹⁸ Там само. – С.163.
- ¹⁹ Там само. – С.175,178.
- ²⁰ Там само. – С.179.
- ²¹ *Ставицька Н.П.* Культурно-просвітницька робота центральної комісії національних меншин при ВУЦВК // Історія України: маловідомі імена, події, факти: (Зб. ст.). – К.,1996. – Вип. I. – С.241 – 151.
- ²² *Калакура О.Я.* Українська полонія в 1917-1939 роках ... – Арк. 40.
- ²³ *Калакура О.Я.* Українська полонія в 1917-1939 роках... – Арк. 56. - В антитезу авторові нагадаємо виступ Я.Саулевича на I Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин, який на закиди щодо слабкого керівництва роботою національних районів з боку ЦКНМ відповів наступне: "...Цілком зрозуміло, що ЦКНацмен німецьким РВКом не керує, бо він входить до загальної системи радянських органів.... Наші робітники мають завданням сприяння роботі райвиконкомів і проведення тих чи інших заходів серед нацменшин..." (Див.: Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств, 8-11 января 1927 года: Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы. – Харьков, 1927. – С.151.)
- ²⁴ Національні відносини в Україні у XX ст. Зб. док-в і м-в. / Упорядники Панчук М.І., Гошуляк І.Л., Діброва С.С. та ін. – К., Наукова думка, 1994. – С.106.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ С.126-127, 170-171.
- ²⁷ ЦДАВО України, ф.1, оп.3, спр.2122, арк. 2 зв.
- ²⁸ Там само, ф.413, оп.1, спр.2, арк. 35.
- ²⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.6, спр.48, арк. 50 зв. – Це рішення згодом схвалив липневий (1924 р.) пленум ЦК КП(б)У. (Див.: Коммунист. – 1924. – 13 июля.)
- ³⁰ Вісти ВУЦВК. – 1924. – 20 квітня; Коммунист. – 1924. – 23 апреля.
- ³¹ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.3, арк. 70.
- ³² На той час – вже голови чинної (згідно з постановою президії ВУЦВК від 29.04.1924 р. про утворення ЦКНМ при ВУЦВК) комісії.
- ³³ Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект. – К.: ІПЕІНД, 2000. – С.90.
- ³⁴ *Рябошапка Л.* Назв. праця. – С.71.
- ³⁵ ЦДАВО України, ф.1, оп.7, спр.37, арк.41.
- ³⁶ Пролетарський путь (Київ). – 1924. – 22 апреля.
- ³⁷ ЦДАВО України, ф.1, оп.2, спр.3773, арк. 3-4.
- ³⁸ ЦДАВО України, ф.1, оп.2, спр.3773, арк. 3-4.
- ³⁹ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.3, арк. 2.
- ⁴⁰ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.258, арк. 29.
- ⁴¹ Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. – 1924. - №50. – В.І. – С.929-930.
- ⁴² Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. – 1925. - №29-30. – С.430-431.
- ⁴³ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.5, арк.1-2.

-
- ⁴⁴ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.53, арк. 17.
- ⁴⁵ Первое Всеукраинское совещание... – С.40.
- ⁴⁶ *Чирко Б.В.* Національні меншини в Україні ... – С.20.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.10, арк. 2-19.
- ⁴⁸ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.20, арк. 19.
- ⁴⁹ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.40, арк. 80 зв.
- ⁵⁰ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.54, арк. 1.
- ⁵¹ Перебуваючи 1926 р. Зинов`ївську, В.Затонський ледве знайшов нацменпрацівника, в розмові з яким з`ясувалося, що останній не знав про існування молдаван.
- ⁵² ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.81, арк. 81.
- ⁵³ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.1, арк. 139.
- ⁵⁴ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.81, арк. 25.
- ⁵⁵ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.170., арк. 32.
- ⁵⁶ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.125, арк. 72 зв.
- ⁵⁷ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.148, арк. 12.
- ⁵⁸ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.40, арк. 84.
- ⁵⁹ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.32, арк. 3.
- ⁶⁰ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.254, арк. 30.
- ⁶¹ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.244, арк.2.
- ⁶² Дослівно: “для наукового вивчення греків на Україні найбільше робить член Кабінету т. Ялі...” – Див.: ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.485, арк.52.
- ⁶³ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.571, арк.69.
- ⁶⁴ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.28, арк. 103.
- ⁶⁵ Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств, 8-11 января 1927 года: Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы. – Харьков, 1927.– С.110.
- ⁶⁶ Первое Всеукраинское совещание... – С.111.
- ⁶⁷ Первое Всеукраинское совещание... – С.114.
- ⁶⁸ Первое Всеукраинское совещание... – С.118.
- ⁶⁹ Первое Всеукраинское совещание... – С.40.
- ⁷⁰ Первое Всеукраинское совещание... - С.8.
- ⁷¹ Первое Всеукраинское совещание... – С.16.
- ⁷² Первое Всеукраинское совещание... – С.89.
- ⁷³ Первое Всеукраинское совещание... – С.127.
- ⁷⁴ Первое Всеукраинское совещание... – С.162.
- ⁷⁵ Первое Всеукраинское совещание... – С.167.
- ⁷⁶ Первое Всеукраинское совещание... – С.165.
- ⁷⁷ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.210, арк. 39.
- ⁷⁸ Первое Всеукраинское совещание... – С.178-179. Див.: Проект Положення про ЦКНМ при ВУЦВКу та місцевих органах у справах національних меншин”. - Первое Всеукраинское совещание... – С.216-220.
- ⁷⁹ Зі свого боку місцеві працівники вказували на завантаженість роботою і відставання її від інших напрямків діяльності виконкомів. Розглядаючи

причини негативної оцінки нацменроботи в Одеській окрузі інспектором НК РСІ Ареф'євим, член БНМ Симен висловив спільну думку бюро про "необхідність підтягти роботу", але водночас підкреслив думку про необхідність розширення нацменпарату та асигнування відповідних дотацій на його роботу.

⁸⁰ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.290, арк.19.

⁸¹ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.243, арк.1.

⁸² ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.238, арк. 18.

⁸³ Там само.

⁸⁴ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.42, арк. 7.

⁸⁵ Первое Всеукраинское совещание... – С.178.

⁸⁶ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.152, арк. 24.

⁸⁷ Первое Всеукраинское совещание... – С.34.

⁸⁸ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.368, арк. 19.

⁸⁹ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.257, арк. 18.

⁹⁰ Первое Всеукраинское совещание... – С.42.

⁹¹ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.481, арк. 55.

⁹² ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.582.

⁹³ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.368, арк.14-16.

⁹⁴ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.368, арк.17.

⁹⁵ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.414, арк.10.

⁹⁶ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.481, арк.55.

⁹⁷ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.481, арк.55.

⁹⁸ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.481, арк.56.

⁹⁹ Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 2-е. - Москва-Харьков-Минск, 1931. – С.155.

¹⁰⁰ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.488, арк.16.

¹⁰¹ Змінився голова, декілька разів змінювалися члени Комісії по роботі серед німців, євреїв, поляків, втратили представництво в ЦКНМ греки.

¹⁰² ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.582, арк.4.

¹⁰³ ЗП України. – 1932. - №8. – С.84-85.

¹⁰⁴ Відділи роботи серед національних меншостей // Вісти ВУЦВК. – 1934. – 2 серпня.

¹⁰⁵ Про це йдеться в слідчій справі Д.Маца. – Див.: Архів НКВС. 42742 ф.п., Т. IV, арк.13. – Згідно з протоколом допиту від 28.08.1939 р., Д.Мац обіймав посаду завідувача Відділу нацмен при ЦВК УРСР з 1934 по серпень 1937 р., коли покинув її за власним бажанням. У вересні 1937 р. був виключений з партії парторганізацією ЦВК УРСР за націоналістичні помилки та в зв'язку з невизначеністю обставин вступу до партії.